

Nationalekonomi – läran om incitament

Olle Häggström

Enligt en allmänt förekommande föreställning handlar ämnet nationalekonomi om pengar och pengaflöden. Detta är givetvis en alltför grov förenkling. Ett bättre bud är att säga att det handlar om system för resursfördelning, men även det är alltför snävt. I en läsvärd historik om spelteoretikern John Nashs inflytande på nationalekonomin skriver Roger Myerson att "generationen före Nash hade kunnat acceptera en snäv definition av nationalekonomi som den samhällsvetenskap som studerar produktion och allokering av materiella värden. Med denna definition kunde man se Nashs arbete som matematisk forskning med viss anknytning till nationalekonomin. Idag definierar emellertid nationalekonomer sitt ämne bredare, som studiet av incitamentstrukturer i alla slags sociala sammanhang."¹

De senaste åren har varit goda år vad gäller popularisering av nationalekonomi. *Freakonomics*² av Steven Levitt och Stephen Dubner, *The Undercover Economist*³ av Tim Harford, och *More Sex is Safer Sex*⁴ av Steven Landsburg exemplifierar denna trend, och har alla nått välförtjänt popularitet av sådan omfattning att de ofta syns i de stora bokhandelskedjornas pocketavdelningar. Och det är mer än så som förenar dessa böcker: de har alla som ambition att förmedla nationalekonomiskt tänkande, och genom sina val av okonventionella exempel betonar de samma slags breddning av ämnet som Myerson ovan. Nationalekonomiskt tänkande skall här förstås som approximativt synonymt med marknadstänkande, vilket i böckerna tillämpas så konsekvent att det ofta blir provokativt. Allra mest konsekvent och provokativ är Landsburg, vilket i det följande skall belönas genom att det blir hans bok jag väljer att fokusera på.

Redan titeln är en uppenbar provokation. *More Sex is Safer Sex* – vad kan han egentligen mena? Det handlar om att genom ökad sexuell aktivitet begränsa spridningen av sexuellt överförbara sjukdomar. Det ter sig minst sagt kontraintuitivt att, allt annat lika, ett könsomgång mellan personerna A och B skulle kunna leda till minskad sådan spridning. Poängen är emellertid att "allt annat lika" inte gäller. Då A raggas upp B kan det hända att B får sin sexuella aptit mättad eller på annat sätt distraheras från sexuell umgänge på annat håll. Det går att i någorlunda vettiga matematiska modeller visa att då populationen är heterogen med avseende på sexuell beteende så kan ökad sexuell aktivitet inom vissa grupper ha den önskade smittobegränsande effekten.⁵ Landsburg sticker ut hakan och hävdar att vi i verkligheten har en sådan situation, där ökad aktivitet från "måttlighetsraggare" har denna effekt.

---

¹ Myerson, R.B. (1999) Nash equilibrium and the history of economic theory, *Journal of Economic Literature* **37**, 1067–1082.

² Levitt, S.D och Dubner, S.J. (2005) *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*, William Morrow Ltd.

³ Harford, T. (2006) *The Undercover Economist*, Little, Brown & co.

⁴ Landsburg, S.E. (2007) *More Sex is Safer Sex: The Unconventional Wisdom of Economics*, Free Press.

⁵ För en matematisk behandling, se Kremer, M. och Morcom, C. (1998) The effect of changing sexual activity on HIV prevalence, *Mathematical Biosciences* **151**, 99–122. För att visa att den påsådda effekten inte är helt orimlig,

Därmed är emellertid inte slut på komplikationerna. Landsburg noterar nämligen att även om en individ i det aktuella segmentet genom ökad sexuell aktivitet minskar den *totala* smittspridningen i populationen, så ökar hon *sin egen* utsatthet. Här finns därmed en intressekonflikt, och Landsburg går vidare och diskuterar vad som kan göras för att få henne att agera mer i kollektivets intresse. En upplysningskampanj kanske? Landsburg fastnar istället för en metod att ändra incitamentstrukturen genom att ekonomiskt belöna sexuella aktivitet (exakt hur skall inte avslöjas här).

Här kanske den vakne läsaren undrar om inte Landsburg härmed avviker från det konsekventa marknadstänkande jag tillskriver honom. Förklaringen ligger i att Landsburg, i enlighet med rådande nationalekonomiskt paradig, visserligen tror på Adam Smiths "osynliga hand"⁶, men bara under förutsättning att några allvarliga *externaliteter* inte föreligger. Med externaliteter avses summan av de positiva eller negativa effekter som exempelvis en affär mellan två parter, eller en enskild individs handlande, har på tredje part. Externaliteter innebär att individens intressen i en given valsituation inte sammanfaller med samhällets, och därmed att dennes handlande riskerar bli icke-optimalt för samhället som helhet. Detta kan korrigeras t.ex. med hjälp av beskattning eller subvention av vissa slags handlingar, och är alltså vad Landsburg säger sig förespråka när det gäller sex. Samma slags resonemang gör Landsburg principiellt positivt inställd till exempelvis koldioxid- och andra miljöskatter.

Ett annat exempel Landsburg tar upp är brandsoldaters incitament i arbetet. Å ena sidan riskerar de livet eller allvarliga personskador, å andra sidan har de möjlighet att rädda stora materiella värden. Dessa saker behöver vägas mot varandra, och för att brandsoldaten skall göra avvägningen "rätt" (ur samhällets synvinkel) behöver hennes intressen sammanfalla med, eller åtminstone vara proportionella mot, samhällets. Vad gäller personskador bär hon med nödvändighet hela kostnaden själv, varför någon proportionell nedskalning inte är möjlig, och Landsburg drar den följdriktiga slutsatsen att alla materiella värden som brandsoldaten räddar bör tillfalla henne själv. Hmm...

Landsburgs rekommendationer beträffande sex och brandförsvar är formulerade med tillräcklig glimt i ögonvrån för att läsaren skall ana att han kanske inte står för sina slutsatser fullt ut, utan mer ägnar sig åt den intellektuella leken att se vart hans axiom, fullt ut tillämpade, bär hän. Detsamma kan inte sägas om hans försvar för barnarbete i tredje världen. Hans djupa indignation över lata amerikanska collegeungdomars protester mot detsamma förefaller inte spelad. Landsburgs resonemang i ett sammandrag:

---

låt mig skissera ett extremfall. Betrakta en population bestående av två slag av individer: promiskuösa och måttlighetsraggare. Den senare gruppen är så återhållsam att den nästan inte alls bidrar till smittspridningen – då smittan någon gång når en individ i gruppen dröjer det i allmänhet så lång tid till denna individs nästa kontakt att smittan hunnit gå ur kroppen. Praktiskt taget all spridning sker därför i den första gruppen, vars aktivitet vi antar är just över det tröskelvärde som krävs för en endemisk smitta. Om nu tillräckligt många i den andra gruppen kan förmås att ragga på individer i den första, som därför distraheras från att ha sex med varandra, så sjunker den sexuella aktiviteten inom den första gruppen under det kritiska värdet, och smittan dör ut.

⁶ I *The Wealth of Nations* (1776) förklarar Adam Smith att en kombination av egenintresse, konkurrens, och tillgång och efterfrågan leder till bästa resultat för samhället som helhet. Individen leds av en "*invisible hand to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was not part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it*".

I vissa delar av världen ställs föräldrar inför det tuffa valet mellan att inte kunna erbjuda sina barn mat för dagen, och att skicka dem till hårt arbete i någon närbelägen sweatshop. Ingen – allra minst de amerikanska collegeungdomarna – är i bättre stånd än dessa föräldrar själva att fatta beslutet. Paternalism! Och om collegeungdomarna nu vill tvinga dem att agera enligt amerikanska medelklassideal i frågor om barnarbete och arbetsmiljö, varför då inte "ta steget fullt ut och tvinga dem att också köpa Sony Playstations"?⁷ Dessutom, menar Landsburg, är det genom hårt arbete som fattiga länder lyfter sig ur fattigdom och blir rika.

Jag kan inte annat än instämma med matematikern Gil Kalai om att Landsburgs argumentation om barnarbete är en smula svårsmält.⁸ Om jag får lov att försvara de lata collegeungdomarna så vill jag nog mena att tanken inte är helt långsökt att exempelvis Nike skall ta intryck av dem och (månända av rent PR-intresse) förbättra arbetsförhållanden och löner i sina sweatshops till en nivå där de fattiga barnens föräldrar väljer att arbeta där själva istället för att skicka sina barn; detta skulle knappast ändra förhållandet att produktionskostnaden står för en mycket liten del av priset på deras produkter.

I diskussionen om barnarbete uppenbaras en av Landsburgs utgångspunkter: att den enskilde individen alltid vet sitt eget bästa. I själva verket tillämpar han det behavioristiskt anstruktade synsätt som går ut på att det är mina val som *definierar* vad som är i mitt intresse; detta kallas *rational choice theory*. Självt finner jag att denna i och för sig vackra teori⁹ missar något väsentligt, och att jag för egen del skulle må bra av att i en del situationer¹⁰ utsättas för ett visst mått av paternalism.

En annan av Landsburgs utgångspunkter, nämligen en förenklad och snudd på fundamentalistisk syn på äganderätt, uppenbaras i hans diskussion kring den globala befolkningsökningen. Det finns ingen anledning för mig att bekymra mig för överbefolkningen i exempelvis Indien, hävdar Landsburg, och hans förklaring är enkel: Varje familj har sina ekonomiska tillgångar, och kan välja antingen att reproducera sig rikligt och därmed fördela tillgångarna över många individer, eller att satsa på en mindre månghövdad avkomma med fetare individuella bankkonton. Vilket val familjen Mukopadhyay gör i detta avseende har ingen återverkan på min egen välfärd.¹¹

---

⁷ Landsburg, s 68.

⁸ Kalai, G. (2008) Economics and common sense, *Notices of the American Mathematical Society*, June/July, 687–691. Kalais recension av *More Sex is Safer Sex* är mycket läsvärd, och det är inte bara i frågan om barnarbete jag finner mig instämma i hans kritik mot Landsburg. (Det var i själva verket Kalais text som fick mig att läsa boken.)

⁹ För en läsvärd introduktion, se Binmore, K. (2009) *Rational Decisions*, Princeton University Press.

¹⁰ För ett konkret exempel, se Häggström, O. (2008) *Riktig vetenskap och dåliga imitationer*, Fri Tanke, s 179.

¹¹ En enda komplikation medger Landsburg i förhållande till denna princip, nämligen följande resonemang. Orsaken till att vi idag är rikare än vad våra förfäder var står att finna i den vetenskapliga och tekniska utvecklingen. Tekniska framsteg har den egenskapen att de inte bara kommer uppfinnaren själv till del, utan på sikt hela samhället. Ju fler människor som finns, desto fler som kan bidra till denna utveckling, och desto rikare blir vi alla. Summan av kardemumman, enligt Landsburg, är att jag faktiskt borde applådera familjen Mukopadhyays energiska reproduktion. (Att Landsburg väljer att beakta just denna komplikation och inte t.ex. någon av dem jag nämner i nästa stycke beror antagligen på hans strävan att landa i en så överraskande slutsats som möjligt.)

Detta resonemang bortser från en rad relevanta komplikationer. För det första ägs många resurser inte av individer (eller familjer¹²) utan av t.ex. stater eller i någon mening av hela mänskligheten gemensamt; det sistnämnda kan t.ex. anses gälla för en så viktig naturresurs som atmosfären. För det andra, om jag sitter lugnt på mina fina ägor och blickar ut över en i övrigt allt mer överbefolkad värld kan jag knappast ta för givet att ingen av dem där ute kommer på idén att ta över mina ägor med våld (tvärtom är ju territorialkrig ett historiskt tämligen vanligt fenomen). För det tredje kan man ju tänka sig att min upplevelse av andra människors fattigdom inverkar menligt på mitt välbefinnande. Listan över invändningar kan givetvis göras längre.¹³

Hur som helst, så här håller Landsburg på: i kapitel efter kapitel härleder han överraskande och provocativa slutsatser ur sina (inte alltid explicit formulerade) nationalekonomiska axiom. Detsamma kan sägas om böckerna av Levitt och Dubner respektive Harford, om än de inte driver det hela riktigt lika långt. Det hela är utomordentligt lärorikt och tankeväckande.

En fråga värd att ställa om dessa böcker är nu om en läsare med vänsterböjelser, såsom jag själv, kan ta del av dem utan att få sitt tänkande påverkat i marknadsliberal riktning. Med vänsterböjelser menar jag här att fästa stort avseende vid sådant som social rättvisa och omsorg om tredje världen och kommande generationer. I vad mån jag själv påverkats omedvetet har jag, närmast per definition, svårt att bedöma. Vad gäller medveten påverkan kan jag i alla fall peka på en tydlig punkt där jag tagit intryck, nämligen i min syn på frihandel. Från att ha varit diffust kritisk till frihandel på grund av den miljöbelastning som forslandet av varor kors och tvärs över världen innebär, har jag nu uppfattningen att i den mån ett sådant forslande behöver dämpas (vilket det nog gör) så bör det ske via miljöskatter på t.ex. fartygsbränsle snarare än med skyddstullar. Harford argumenterar så snyggt för frihandel att jag väljer att citera ett helt stycke ur hans bok:

”Vi kan med fördel täkna oss handel som ett slags teknologi. Ekonomen David Friedman har exempelvis noterat att det finns två sätt för USA att producera bilar: dessa kan byggas i Detroit, eller odlas i Iowa. Bilodlingen i Iowa inbegriper en särskild sorts teknologi för omvandling av vete till Toyotabilar. Vete lastas ombord på stora fartyg som skickas ut i Stilla Havet, för att kort därefter komma tillbaka fullastade med bilar. Denna teknologi för förvandling av vete till bilar ute till havs kallas ’Japan’, men hade vad oss anbelangar lika gärna kunnat vara en futuristisk bioteknologisk offshore-fabrik strax bortanför Hawaii. I

---

¹² Landsburg kommenterar inte närmare sin plötsliga övergång från individen till familjen som fundamental agent i ekonomin.

¹³ Med väsentligen samma resonemang som i frågan om befolkningsökningen avfärdar Landsburg all oro beträffande global hushållning av ändliga naturresurser: andra människors val av konsumtionsmönster kan inte inverka menligt på min egen konsumtion. Mina invändningar i befolkningsfrågan tycks emellertid applicerbara även här. Landsburgs position kommer mig för övrigt att tänka på ett samtal jag hade med journalisten Åke Ortmark i oktober 2008. Ortmark ondgjorde sig över den ”vidskepelse” som hans ansåg att oro över globalt sinande naturresurser innebar. Vi hade påtagliga svårigheter att förstå varandra, och i ett försök att hitta någon gemensam grund att utgå ifrån föreslog jag att ”vi lever på en ändlig planet, det kan vi väl ändå vara överens om?”. ”Där har vi det”, replikerade Ortmark triumferande, ”det är precis den inställningen som gör att vi inte kan mötas i denna fråga”.

vilketdera fallet befinner sig Detroit's bilmontörer i direkt konkurrens med Iowas bönder. Importrestriktioner på japanska bilar skyddar bilmontörerna och slår istället mot bönderna.”¹⁴

Låt mig återkomma till den konflikt mellan marknadstänkande och ”vänsterböjelser” jag antydde ovan. Jag kan för mitt inre höra hur Landsburg, Harford, Levitt och Dubner nästan i kör ropar till mig att jag försöker ge sken av en falsk motsättning. Vikten av social rättvisa kan enkelt inkorporeras i deras system med hjälp av en konkav nyttofunktion. Den nytta en individ har av att ha tillgång till ett visst antal dollar är inte direkt proportionellt mot beloppet, utan är istället en konkav funktion av detsamma: en extra dollar i plånboken betyder mer för den fattige än för den rike. Ett vanligt val (men långt ifrån det enda) är att låta sambandet vara logaritmiskt, så att en given procentuell ökning av de personliga tillgångarna betyder lika mycket för fattig som för rik. Sedan är det bara att tillämpa den vanliga teorin med marknadskrafter och externalitetseliminering, inte på våra tillgångar räknat i dollar utan istället på vår logaritmiska nytta.

OK, låt oss se vad som händer. Varje gång jag väljer att konsumera t.ex. en burk Coca-Cola, ett par Nike-skor eller en pocketbok om nationalekonomi, så gör jag mig skyldig till en global suboptimering genom att inte istället skänka motsvarande belopp till den fattige Mr Mukopadhyay på den indiska landsbygden. Alltså behövs statliga regleringar för att komma till rätta med denna externalitet, ända tills vi nått den punkt då jag och Mr Mukopadhyay befinner oss på samma ekonomiska nivå.¹⁵ Varken Landsburg eller någon av de övriga här diskuterade författarna förordar något sådant.

I detta sammanhang vill jag avslutningsvis passa på att varna de läsare som delar mina ”vänsterböjelser” för att den konkava nyttofunktionen är ett tveeggat svärd. Å ena sidan är den, som jag just skisserat, ett argument för en utjämnande omfördelning av ekonomiska resurser i nutid. Å andra sidan används den i samband med långsiktiga samhällsekonomiska kalkyler (bl.a. i klimatsammanhang) som argument emot att vi idag gör uppoffringar till förmån för framtida generationer. Logiken bygger på att de senare kommer att vara så enormt mycket rikare än vi att i stort sett varje omfördelning från oss till dem innebär en minskning av total nytta; nyckelordet vid formalisering av detta resonemang är *diskonteringsränta*.¹⁶ Här skulle jag vilja se en högre grad av konsekvens. Den som, med hänvisning till att framtida generationer kan väntas bli rikare än vi, menar att vi bör diskontera bort framtiden i våra samhällsekonomiska kalkyler¹⁷ borde i konsekvensens namn samtidigt sluta upp jämte Peter Singer i dennes briljanta plädering för vår moraliska skyldighet i den rika världen att satsa långt större resurser än vi gör idag på att rädda liv och hälsa i tredje världen.¹⁸¹⁹ Men det ser man inte ofta.

---

¹⁴ Harford, s 213.

¹⁵ Ett sätt att tackla detta problem är att påstå att det här inte är fråga om någon äkta externalitet, eftersom det från min sida inte är en handling utan en icke-handling som Mr Mukopadhyay drabbas av. Dock är det lätt att inse att varje försök till distinktion mellan handling och icke-handling är filosofiskt problematisk.

¹⁶ För en enkel diskussion, se t.ex. Häggström, O. (2007) Ramseys ekvation och planetens framtid, *Nämnanen*, nr 4, <http://www.math.chalmers.se/~olleh/Stern.pdf>

¹⁷ Exempelvis Lomborg, B. (2004) *Global Crises, Global Solutions*, Cambridge University Press, och Nordhaus, W. (2007) A review of the Stern review on the economics of climate change, *Journal of Economic Literature* **45**, 686—702.

¹⁸ Singer, P. (2009) *Det liv du kan rädda*, Fri Tanke.

---

¹⁹ Landsburg har ett kapitel med rubriken "Giving your all", i vilket man hade kunnat hoppas på en diskussion kring samma etiska problem som Singer behandlar. Landsburgs poäng är emellertid en annan och långt trivialare: Om jag nu fått för mig att ge en viss del av mina tillgångar till välgörenhet, så bör jag åtminstone se till att ge alla dessa pengar till en enda organisation, nämligen till den i vilken jag tror att mina pengar gör störst marginalnytta. Detta eftersom marginalnyttan knappast hinner ändras från den första hundringen jag satsar till den sista – försåvida inte jag är Bill Gates. (Resonemanget bygger givetvis på antagandet att jag ger alla pengar vid ett och samma tillfälle.)